

STANISLAV ŽAŽA

K JEDNOMU TYPU ČESKÝCH A RUSKÝCH VĚT S FUNKČNÍM PREDIKATIVEM (*Ireně není do smíchu – Ирине не до смеха*)

1. Jedna z raných rozsáhlých statí prof. R. Mrázka, který by se byl nedávno dožil 80 let (* 21. 11. 1921), se týkala jednočlenných vět slovesných (sr. Mrázek 1956). Vzpomínkou na jejího autora, na onu dobu a onu tematiku nechť je následující miniatura, vztahující se k větnému typu *Ireně není do smíchu, do řeči... – Ирине не до смеха, до разговоров...*, k němuž se Mrázek ještě jednou vrací ve své posmrtně vydané monografii (1990, s. 113–114). Jde o formálně jednočlennou větu se sponově jmenným predikátem, obsahující dativ osoby a ve jmenné části predikátu pak substantivní výraz s předložkou *do/do* + Gen, který stojí na místě predikativního příslovce, je tedy funkčním predikativem. V uvedené podobě vyjadřuje tato konstrukce, ležící na hranici frazeologických jednotek, nedostatek aktuální psychické dispozice k něčemu, nedostatek předpokladu nebo zájmu o něco apod. Zdánlivě jde o typ v obou jazycích totožný, ale pronikavější pohled zde odhaluje dost podstatné rozdíly. V každém z obou jazyků je totiž jeho realizace omezena jistými faktory vzájemně odlišnými.

2. V ruštině toto omezení zasahuje do oblasti sémantiky v jistém hodnotícím/hodnotovém smyslu: vyjadřuje se zde nedostatek vztahu, zájmu subjektu (nosi-tele vztahu) buď k nějakému „cennému“, „pozitivnímu“ jevu, nebo i k podobně ceněnému konkrétnímu předmětu či osobě, tj. k něčemu, co by stálo za zájem; např. *Ирине было не до шуток, не до развлечений*, ale i *не до книжек, не до стихов, не до грамматики, не до премии, не до подруг, не до Павла* apod. Nejsou však možná spojení se jmény označujícími jev, předmět „neceněný“, nehodný zájmu, pozornosti apod. Nelze tedy v normální situaci říci **Ирине было не до плача, *не до слёз, *не до грусти, *не до печали* apod.

Druhé omezení tkví v tom, že tyto konstrukce mají v ruštině v zásadě negativní podobu, a to vyjádřenou (na rozdíl od češtiny) záporom částečným, což vynikne zvláště při nenulovém tvaru spony, tedy *Вере было не до смеха, не до гитары, мальчишкам будет не до лагеря* ap. Nemáme tedy kladnou variantu **Вере до смеха, до гитары, *Павлу было до Евы* apod.

3. Čeština naproti tomu nezná omezení týkající se opozice klad/zápor; máme tedy jak kladné, tak i záporné konstrukce: *bylo/nebylo mi do smíchu, Evě by-*

lo/nebylo do tance, sestře je/není do zpěvu apod. V zásadě pak neplatí ani sémantické omezení na „cenné“ a „necenené“ jevy. Útvary se substantivy označujícími „necenené“ jevy jsou sice méně časté, ale existují: *Alence bylo do pláče, do breku; klukům bylo v tu chvíli do hádky, do rvačky* ap. Zato se však v češtině limitující vliv faktoru sémanticko-gramatického projevuje v jiném směru, a to tak, že základem této konstrukce mohou být jen jména deverbativního původu (nebo příbuzná), tedy jména propozičního rázu, pokud označují projev psychického stavu subjektu: *Petrovi bylo/nebylo do smíchu, do zpěvu, do tance, do žertů, do zábavy, do řeči; do pláče, do breku, do hádky...* Okazionálně lze užít v této funkci i dalších deverbativ, např. *bylo/nebylo jí do veršování, skotačení, kouření, uklízení* apod., ale nikoli substantiv označujících konkrétní předměty či osoby. Nelze tedy říci **Petrovi bylo/nebylo do knížek, do děvčat, do Pavla, do příkladů, do houslí...*

4. Při pohledu na tento vzájemně odlišný stav vzniká otázka, jaké tedy máme k dispozici ekvivalenty těch variant, které v druhém jazyce neexistují. Tak za ruské věty typu *мне не до + konkrétní jev* v češtině nutno užít dvojčlenných konstrukcí *nemám chuť do..., nemám náladu na..., nemám zájem o..., nemám kdy na..., nebaví mě...* Např.: *Нам в этом момент не до грамматики было. Але ты жме в ту хвїлі не мїли мисл на граматїку.* Privalov – *He до ремонта было и тpесту, и Дусе. На opravu не мїл кды ані trust, ані Дуся.* Panova – *Мне не до этого, отстань! Теď мї то не заїмá / Теď на то не мáт час, деї покої.* VRČS – *Но девчонкам теперь было не до кукол. Але holky теď не мїлы нáладу на рапенку. Z časop. – He до братьев еї было. He до них стало и Наталье. Не мїла кды на братья. Не мїла на нї час ані Наталя.* Bunin

V ruštině je dokonce možná i konstrukce, v níž se jméno označující zaměření psychické dispozice vztahuje nikoli k samotnému nositeli stavu, ale k jiné osobě: *Но мне было не до шуток водителя. Але я жсем не мїл нáладу на řїдїчову жерты.* Privalov

Ruské protějšky českých kladných konstrukcí jsou rovněž strukturně odlišné: *Было ми до смїху. Мне хотелось смеяться / Я готов был рассмеяться / Я чуть было не рассмеялся. – Вїре было до тансе. Вера готова была прыгать от радости. – Сестре же до zpěvu. Сестре хочется петь/ поется. – Нїнї было до pláče, do breku. Нїна готова была заплакать / расплакаться.*

5. V ruských větách popisovaného typu se často projevuje i úspora slovního výrazu, pro ruštinu typická: vyskytují se totiž konstrukce s elipsou subjektového dativu (sr. např. Vychodilová 1995). V češtině je však třeba buď subjekt nějak vyjádřit, nebo užít náhradou konstrukce odlišné: *С тобой Ø не до смеха. S tebou не нї чловїку до смїху. – Отдохните с дороги! He до разговоров Ø теперь, завтра поговорим. Отдохните си по cestě! Теď не нї нáлада / не мáте нáладу на выprávění, поmlувїме си зїтра* Z lit. – *Теперь Ø не до шуток. – Теď přестávají жерты / же конец legrace. – [Při rychlé opravě silnice:] До канав ли Ø тут? Сорак теď мáте час / же теď час на пpїкору? Nikolajeva – До того ль Ø, голубчик, было? [до работы] Сож жсем на то, милáчку, мїла нáладу? [řїká váжка mravencovi] Krylov*

6. Obě poslední věty jsou formálně kladné, jde však o řečnické otázky, tj. vý-

povědi smyslem negativní. Ojediněle lze najít i jiné konstrukce bez záporné částice, ale s ironickým, odmítavým významem: *A: Давай-ка споем лучше!* – *B: Господи, до песен мне...* *A: Так si пойд'те радěji зазпіват!* – *B: Проп'ана, тн'є je tak zrovna do zp'ěvu...* Šukšin – Шутник! *До шуток здесь кому-то. Šprýmař! Má tady tak někdo náladu na žerty.* Tvardovskij

7. Ruština má ještě jednu podobnou konstrukci vyjadřující aktuální nedostatek psychické, resp. psychofyzické dispozice, a to s předložkou *по*: *мне не по себе nejsem ve své kůži / necítím se dobře.* Čeština jich zná o něco více, a to s předložkami *k* a *na*: *было ми а́з к слзám я был тронут до слз; je mi na omdlení мне дурно/ я теряю сознание; je mi на зvrасení меня тошнит.* Avšak bez vyjádření nositele stavu: *je tu на omdlení, hov. на радnutí здесь можно в обморок упасть.* O výrazech strukturně příbuzných, ale významově už vzdálenějších sr. ještě Mrázek (1990, 114–5).

8. Účelem této krátké poznámky bylo ukázat, že se při hlubší analýze výrazů, které jsou v ruštině a češtině zdánlivě stejné nebo zcela obdobné, dají odhalit různé rozdíly v jejich syntaktické a sémantické struktuře. Z materiálu ostatních slovanských jazyků, který popisuje Mrázek (l. c.), lze přes kvantitativní omezení dokladů usoudit, že podobná situace jako v češtině je ze záposlovanských jazyků i v slovenštině a v lužické srbštině. Polština se v jistém smyslu přiklání k jazykům východoslovanským. V jazycích jihoslovanských lze najít synkretismus obou typů, sr. sln. *Na smeh je bilo Jakobu. Ni ji bilo do spanja; Saj mi ni bilo toliko do tovarišev; s./ch. Meni je do dece; b. мене е до плач, тебе до смях.* Nedostatek dalších spolehlivých dokladů z jednotlivých jazyků však nám nedovoluje vyslovit v tomto směru přesvědčivé závěry.

LITERATURA

- BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S. *Příruční mluvnice ruštiny 2.* Skladba. Praha, SPN, 1979³.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny.* Brno/Praha, LN, 1995, s. 394.
- MRÁZEK, R. *K jednočlenným větám slovesným,* in: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, Praha, ČSAV, 1956, s. 7–79.
- МРАЗЕК, Р. *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков.* Врно, УЈЕР, 1990, s. 113–114.
- VYCHODILOVÁ, Z. *K pojetí elipsy a příbuzných jevů v ruštině a v češtině.* Opera Slavica V, 1995, č. 2, s. 38–43.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. и колл. *Коммуникативная грамматика русского языка.* Москва, МГУ, 1998, с. 150–162.
- Русская грамматика II.* Москва, Наука, 1980, с. 378–386.
- Русская грамматика II.* Praha, Academia, 1979, s. 738.

К ОДНОМУ ТИПУ РУССКИХ И ЧЕШСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМ ПРЕДИКАТИВОМ (*Ireně není do smíchu – Ирине не до смеха*)

Автор статьи возвращается к одному типу односоставных предложений, которому в свое время уделял внимание проф. Р. Мразек, а именно к предложениям, которые содержат дательный лица и сочетание предлога *do/до* с род. п. существительного, выполняющее функцию предикативного наречия. Эти предложения в указанном виде выражают отсутствие склонности субъекта совершать что-л., недостаток интереса к чему-л. и т. п. Конструкции этого типа встречаются в русском и в чешском языках, однако полного совпадения между ними нет: в русском яз. они встречаются лишь в отрицательной форме (с частным отрицанием) и могут содержать лишь существительные, обозначающие «ценный», «качественный», «стоящий внимания» предмет (*мне не до смеха, до друзей, до грамматики, до скрипки*). В чешском яз., однако, возможны и конструкции аффирмативные (т. е. противоположного, положительного значения), а также конструкции, обозначающие предмет «не представляющий ценности», «недоброкачественный», «не стоящий интереса» (*bylo/nebylo mi do smíchu, do tance*, а также *do pláče, do breku, do rvačky*), однако выражаемый лишь отглагольным существительным; следовательно, в ч. яз. нет конструкций типа **je/není mi do přátel, do hraček, do houslí...* Соответствующие по смыслу единицы, не встречающиеся в аналогичной форме в другом языке, необходимо заменять другими выраженными, напр. *Eve bylo ne do kukol – Eva neměla náladu na panenky; sestře bylo do pláče – sestra готова была заплакать* и т. под. .